

4. Арон Р. Демократия и тоталитаризм /Пер. с фр. / Р. Арон. – М.: Текст, 1993. – 303 с.
5. Авксентьева Т. Г. Соціокультурні трансформації: становлення консенсусних засад інформаційного суспільства в Україні / Т.Г. Авксентьева // Соціокультурні трансформації у процесі становлення інформаційної цивілізації в Україні [моногр.] /за ред. В.І. Штанько. – Х.: ХНУРЕ, 2009. – 176 с. – С.52-67.
6. Маклюэн М. Средство есть сообщение / М. Маклюэн // Приложение к книге Матвеева Л. В., Аникеева Т. Я., Молчанова Ю. В. Психология телевизионной коммуникации: учеб. пособие. – М.: РИП-Холдинг, 2002. – С. 303-315.
7. Poster M. The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context / Mark Poster. – Chicago: University of Chicago Press, 1990. – 179 p.
8. Poster M. Cultural history and Postmodernity: Disciplinary readings and challenges / Mark Poster. – New York: Columbia University Press, 1997. – 173 p.
9. Democracy in a Technological Society / Langdon Winner (ed.). – Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1992. – 239 p.
10. Мамфорд Л. Миф машины. Техника и развитие человечества. / Льюис Мамфорд. – М.: 2001. [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. URL: Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3115>
11. Dizard W.P. The Coming Information Age: An Overview of Thechnology, Economics, and Politics / W.P. Dizard. – New York: Longman, 1982. – 213 p.
12. Нейсбит Дж. Мегатренды / Дж. Нейсбит. – М.: АСТ, 2003. – 380 с.
13. Leadbeater Ch. Living on Thin Air: The New Economy / Charles Leadbeater. – London: Penguin Books, 2000. – 288 p.
14. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / Мануэль Кастельс; Пер. с англ. А. Матвеева под. ред. В. Харитонова. – Екатеринбург: У-Фактория, 2004. – 328 с.

УДК 330.113.4

Валесян С.В

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ПРОБЛЕМА ЦЕНТРУ ТА ПЕРИФЕРІЇ В ІСТОРИЧНОМУ КАПІТАЛІЗМІ: СВІТ-СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ

Розглядаються основні сутнісні характеристики відношення ядра та периферії в контексті розвитку історичного капіталізму та структури монополістичних технологій накопичення капіталу. Досліджуються базові стратегії капіталізму впродовж останніх п'ятисот років, роль периферійних ринків у формуванні міжнародних економічних зв'язків та їх вплив на створення світових держав-гегемонів.

Ключові слова: світ-система, накопичення капіталу, периферія, ядро, ринкова економіка, монополії.

Валесян С.В

ПРОБЛЕМА ЦЕНТРА И ПЕРИФЕРИИ В ИСТОРИЧЕСКОМ КАПИТАЛИЗМЕ: МИР-СИСТЕМНЫЙ АНАЛИЗ

Рассматриваются основные сущностные характеристики отношения ядра и периферии в контексте развития исторического капитализма и структуры монополистических технологий накопления капитала. Исследуются базовые стратегии капитализма на протяжении последних пятисот лет, роль периферийных рынков в формировании международных экономических связей и их влияние на создание мировых государств-гегемонов.

Ключевые слова: мир-система, накопление капитала, периферия, ядро, рыночная экономика, монополии.

Valesyan S.

**THE ISSUE OF THE CENTER AND PERIPHERY IN HISTORICAL CAPITALISM:
WORLD-SYSTEMS THEORY**

The article examines the essential characteristics related to the core and periphery in the context of historical capitalism development and monopoly technologies of capital accumulation. The author overviews the basic strategies of capitalism over the past five hundred years, as well as the role of peripheral markets in shaping of the international economy and their impact on the global hegemon's appearance.

Keywords: world-system, the accumulation of capital, the periphery, the core of the market economy, monopoly.

Проблема експансії капіталу та структурна дихотомія «центр – периферія» є центральною темою аналізу історичного капіталізму. З метою мінімізації витрат та максимізації прибутку капітал має тенденцію до переходу на ринки країн або економік, де ціна робочої сили, податки та політична кон'юнктура сприяють більшому накопиченню прибутку. Вже з самого початку існування більш-менш стійкої структури накопичення капіталу формуються тенденції до розділення праці. Наприклад, очевидним стає більш чітке розділення між містом і сільською місцевістю в епоху Середньовіччя, де сільська місцевість виступає головним постачальником сільськогосподарської продукції на ринки міста. Місто, в свою чергу, постачає в село товари та послуги з більшою додатковою вартістю. К. Маркс писав, що з початком відділення міста від села починається перехід суспільства від варварства до цивілізації, від племінного ладу до першої державності: «Знищення протилежності між містом і селом є одна з перших умов суспільної єдності, – умова, яка, в свою чергу, залежить від безлічі матеріальних передумов і яка, як це видно вже з першого погляду, не може бути здійснена однією тільки волею. Відділення міста від села можна розглядати також і як відділення капіталу від земельної власності, як початок незалежного від земельної власності існування і розвитку капіталу, тобто власності, заснованої тільки на праці та обміні» [1, с.35].

Отже, географічний розподіл праці між суб'єктами виробництва має економічне підґрунтя. За умови історичного капіталізму географічні напрямки товарних кіл не були випадковими. Якщо їх нанести на карту, то ми побачимо, що вони перехреснюються у центрі, який зазвичай збігався з містом або сезонним ярмарком поза містом. Традиція ярмарків врешті-решт згасла до середини XVIII ст. через посилення протекціонізму з

боку держави та збільшення кількості міжнародних товарних бірж, і ця трансформація ще більше підтверджує посилення тенденції розділення між ядром та периферією [2, с 77]. Це емпіричне спостереження Ф. Броделя важко заперечити. Говорити про товарні ланцюги означає говорити про поглиблений суспільний розподіл праці, який у процесі історичного розвитку капіталізму став все більш функціональним і географічно охоплював все більші території, стаючи з часом все більш ієрархічним: «Ця ієрархізація простору в структурі виробничих процесів вела до все більшої поляризації між ядром і периферійними зонами світ-економіки не тільки по лінії розподілу (рівні реального доходу, якість життя), але, що ще більш важливо, і по лінії локалізації накопичення капіталу» [3, с.88].

Важливо розуміти, що міжнародний торговий капіталізм доіндустріальної епохи мав мало схожого з тим, що ми називаємо «вільним ринком». Якщо на локальних ринках ми і зустрічаємося з антимонопольними діями місцевої влади, то на рівні міжконтинентальної торгівлі ми маємо приклад монополії або олігополії. Найкращим і найефективнішим способом отримання прибутку було створення штучного дефіциту товарів, які мали найбільший попит серед клієнтів, за допомогою скупки товару наперед та накопичення його на великих складах: «...примітно, але вся велика торгівля Амстердаму була підпорядкована вузьким колам великих купців, які диктували ціни на немалу кількість важливих продуктів: китовий вус та китовий жир, цукор італійський шовк, прянощі, мідь, селітра .... Як тільки передбачався воєнний час, що обіцяв високі ціни на іноземні товари, які стають рідкісними на ринку, амстердамські купці до краю набивали п'ять чи шість поверхів своїх складів. Це призвело до того, що на початку війни за Іспанський спадок, кораблі не могли більше розвантажувати

свої грузи через відсутність вільного місця на складах» [3, с.418].

Отже, будь-який капітал прагне отримати монополію на ринку. Звичайно, ми знайомі з її найяскравішими прикладами: привілейовані компанії XVI-XVIII ст., Великі торгові дома XIX ст., Транснаціональні корпорації XX в. Це були глобальні структури, які прагнули включити якомога більше зв'язків тієї чи іншої товарної мережі. Однак ще більш широкого поширення набули більш дрібні форми вертикальної інтеграції, що включають лише кілька ланок (або навіть всього дві ланки) в ланцюзі: «Звісно ж, є вірним висновок, що саме вертикальна інтеграція була статистичною нормою історичного капіталізму, а не ті «ринкові» вузли в товарних ланцюгах, де продавець і покупець по-справжньому виступають як сторони-антагоністи» [2, с.88].

Концентрація капіталу в зонах ядра створювала як фіскальну базу, так і політичну мотивацію для розвитку сильних державних машин. Серед багатьох можливостей цих машин були і такі, які забезпечували подальше ослаблення державних машин периферійних зон. У результаті цього держави ядра чинили тиск на периферійні держави. Найяскравішим прикладом такого тиску можна назвати так звані Опіумні війни між центральними західними імперіями та Китаєм в середині XIX ст., які ставили своєю метою збільшення поставок опіуму на китайський ринок [4, с.271]. Але силові акції з примусу периферійних держав до торгівлі не завжди були привабливими для країн ядра, і такого роду воєнні акції не були поширені. Як ми побачимо далі, торговий капіталізм без будь-яких зусиль вибудовував систему ієрархічних вертикальних зв'язків, які забезпечували економіки ядра будь-якою сировиною та гарантували периферійним економікам колоніальну долю.

Важливо підкреслити, що траєкторія розвитку історичного капіталізму має не тільки циклічний характер, а й характеризується тим, що з часом зона його діяльності географічно постійно розширювалась. Фактично цей процес супроводжувався періодичними ривками, хоча кожне наступне розширення здавалося обмеженим за своїм масштабом. Безсумнівно, це почасти пояснюється самим технічним розвитком історичного капіталізму. Удосконалення транспорту, засобів зв'язку і озброєнь постійно здешевлювало включення усе нових регіонів, розташованих далеко від зон ядра. Але це не дозволяє робити висновок, що за

розширення та експансії капіталу економіки, які перебували до цього на периферійних зонах, навіть в Європі, отримували економічні або будь-які інші переваги. Процес розширення світ-системи не мав на меті збагачення будь-якої локальної економіки поза межами економіки-ядра, а навпаки, мав тенденцію до ще більшого закріпачення та знедолення населення. Такий процес Фернан Бродель називав «повторним закріпаченням» [3, с.259]. Європейські країни Східної Європи, починаючи з XVII ст., які виступали в якості сировинних додатків для країн ядра були приречені на колоніальну долю. Починаючи з цього періоду, селянин, який був прив'язаний до землі, юридично та фактично втратив свободу пересування та не міг навіть звільнитись від натуральних повинностей та відпрацювань. Якщо до 1500 р. в Польщі панщина була мінімальною, тобто не перевищувала одного дня на тиждень, то до 1550 р. вона збільшилась до трьох днів на тиждень. Аналогічна тенденція спостерігалась і в Угорщині, а двома століттями пізніше – і в Російській Імперії.

Такого роду зростання панщини в країнах Східної Європи мало як зовнішні, так і внутрішні фактори: «Зовнішні – масовий попит з боку Західної Європи, яку необхідно було забезпечувати сировиною. Звідси випливають і зростаючі вимоги на придатну для експорту продукцію. Внутрішні – в зростаючій конкуренції між державою, містами та панами, ці останні майже повсюди (за винятком Росії) займали панівне становище. Наслідком занепаду міст та міських ринків, слабкості держави було присвоєння робочої сили (а разом із тим і присвоєння виробничих земель), яке сприяло успіху феодалів» [3, с.262].

Можна спитати: яке відношення має такого роду тактика закріпачення до капіталізму? Адже ми знаємо, що одними із базових атрибутів капіталізму є вільний ринок праці та можливість найманого працівника звільнитись у будь-який момент. Повторне закріпачення було зворотним боком торгового капіталізму, крупний землевласник не був капіталістом, але він був на службі тих, хто формував капіталістичну систему: «Найбільший польський вельможий пан отримував аванси від гданського купця та через його посередництво – від купця голландського. В деякому сенсі він знаходився в такому ж підлеглому становищі, що і сеговійський вівчар, який у XVI ст. продавав вовну своїх баранів генуезьким купцям задовго до стрижки» [3, с.264].

Стратегія периферійних еліт мала реверсний характер. Завдяки колосальним ресурсам та експорту сировинних товарів у країни ядра, периферійна олігархія отримувала значні прибутки та зворотним шляхом, з країн ядра отримувала промислові товари та предмети розкоші: «...голландці концентрували і направляли назад у Річ Посполиту предмети елітного споживання, від французьких вин і розкішних італійських тканин до китайського фарфору, колоніального цукру і каву, на які шляхта витрачала свої грошові доходи. Чим не глобалізація?» [5, с.67-68].

Отже, історичний капіталізм спонукає периферійні економіки до повторного закріпачення робочої сили. Поширеною є точка зору про те, що буржуазія виграла конкуренцію у феодальній аристократії та зробила сеньйоральний порядок жертвою своєї системи, має сумнівне підґрунтя. Скоріше навпаки: капіталістична система підпорядкувала феодалізм своїм потребам та

«пішла» на колосальний рівень закріпачення населення навіть у самій Європі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Немецкая идеология / К. Маркс, Ф. Энгельс // Собр. соч. Т. 3. - М.: Политиздат, 1955. - 689 с.
2. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV– XVIII вв.: В 3-х т. Т. 2: Игры обмена / Ф.Бродель. - М.: Прогресс, 1988. - 633 с.
3. Валлерстайн И. Исторический капитализм. Капиталистическая цивилизация / И.Валлерстайн. - М.: Тов-во научн. изданий КМК, 2008. - 176 с.
4. Кошелев В. С. Всемирная история Нового времени. XIX – начало XX века / В.С. Кошелев, И.В. Оржиховский, В.И. Саница. - Мн.: «Народная асвета», 1998. - 366 с.
5. Дерлугьян, Г. Как устроен этот мир. наброски на макросоциологические темы / Г.Дерлугьян. - М.: Изд.-во Института Гайдара, 2013. - 384 с.

УДК 321.64

Шумський Л. М.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ К. ШМІТТА В КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Позиції К. Шмітта являють собою певний комплекс засобів для формування адекватних підходів до політичних реалій сучасності, особливо під час виконання завдань із створення демократичної правової держави. Шміттіана – величезний інтелектуальний потенціал, який сприяє розумінню логіки сучасної політичної науки, зокрема понять легальності та легітимності управління в державі, тотальності й сильної держави, підтверджується актуальність проблеми політичної єдності суспільства, що у К. Шмітта прямо пов'язується з феноменом репрезентації.

Ключові слова: держава, влада, легальність, легітимність, демократія, репрезентація, парламентаризм, диктатура, тотальність, правова держава

Шумский Л.Н.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ К. ШМИТТА В КОНТЕКСТЕ ПОСТРОЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

Позиции К. Шмитта представляют собой определенный комплекс средств для формирования адекватных подходов к политическим реалиям современности, особенно при осуществлении задач по созданию демократического правового государства. Шмиттиана – огромный интеллектуальный потенциал, способствующий пониманию логики современной политической науки, в частности понятий легальности и легитимности управления в государстве, тотальности и сильного государства, подтверждается актуальность проблемы политического единства общества, что непосредственно связано у К. Шмитта с феноменом репрезентации.

Ключевые слова: государство, власть, легальность, легитимность, демократия, репрезентация, парламентаризм, диктатура, тотальность, правовое государство